

Z výzkumu staveb a architektury středověkých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství¹

JAN KAIGL

Autor se zabývá cíleně a systematicky stavbami a architekturou vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve středověku a jejich mladšími proměnami. Výsledky své práce průběžně publikuje. Nyní je předkládá v úvodním, jen stručném souhrnu. Základem výzkumu, jenž zahrnuje všechny dochované památky svého druhu ve vymezeném území s cílem poznat je a vyhodnotit na pozadí soudobého společenského dění, je komplexní stavebněhistorický průzkum, jenž vychází z nového zaměření a další dokumentace objektů včetně dendrochronologických analýz. Zřetelněji tak vyvstává význam znaků a charakteristik, které by se nemusely jevit při výběrovém přístupu jako podstatné nebo by zcela unikly pozornosti. Na tomto základě autor kromě jiného roztřídil některé románské a gotické chrámové stavby a přestavby do skupin a pokusil se postihnout alespoň některé vlivy, které utvářely středověkou podobu díla a jeho uměleckou stránku. Zároveň otevírá prostor pro další studium v širším mezioborovém kontextu.

Klíčová slova: západní Čechy — horšovské arcijáhenství — doba románská a gotická — stavby, přestavby a architektura vesnických kostelů — typologické a dílenské skupiny a soubory staveb — gotické portály — kostel v Čechovicích — klášter v Kladrubech

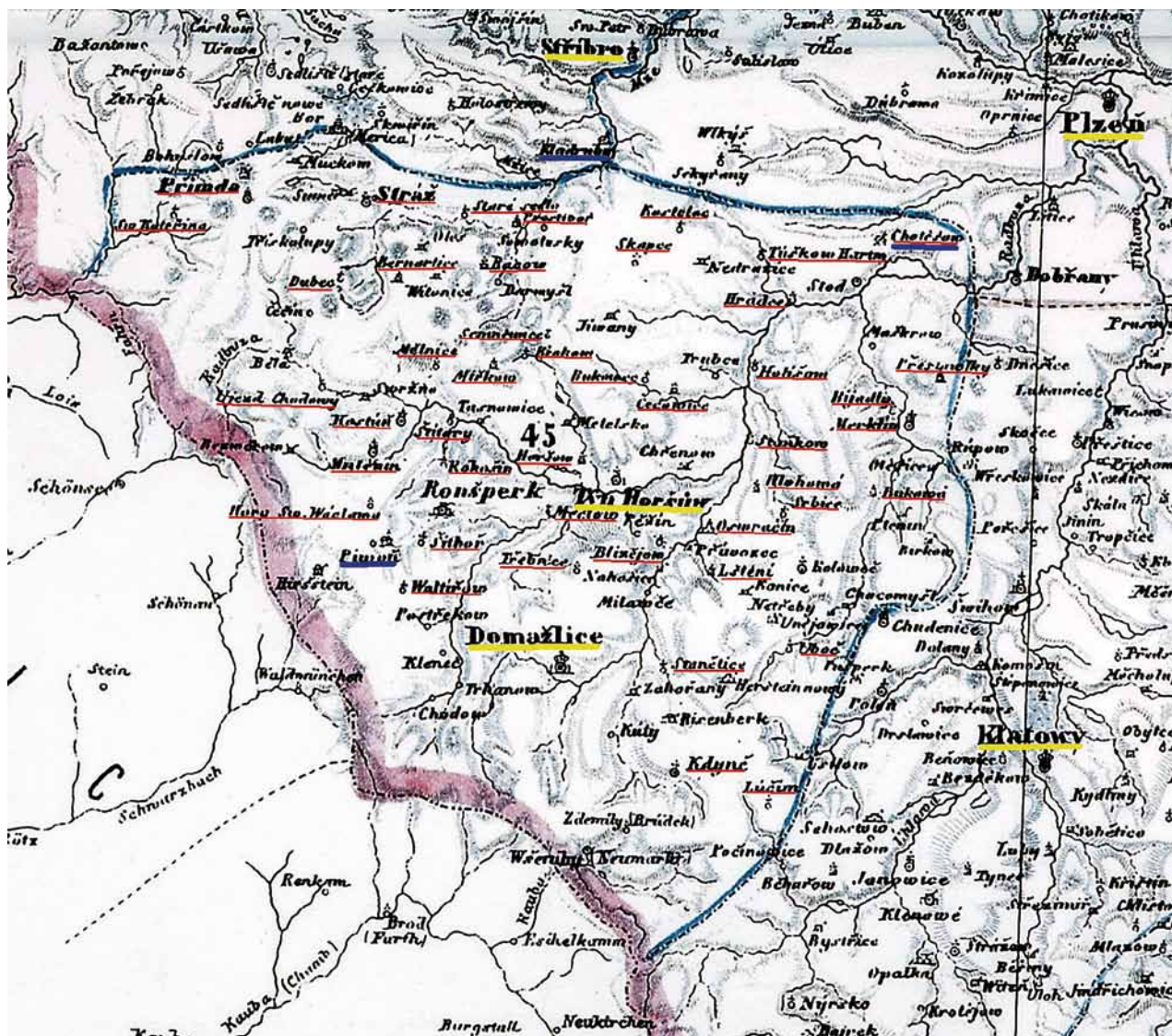
Důležitým nástrojem církevní správy v Čechách ve středověku byla arcijáhenství, na něž se pražská diecéze územně členila přibližně od poloviny 12. století. Jedním z nich bylo arcijáhenství horšovské, historicky doložené poprvé v roce 1216 (z geografického hlediska mu dnes odpovídá okres Domažlice se sousedními částmi okresů Tachov a Plzeň-jih; obr. 1). Jeho vznik se vázal na starobylý pozemkový majetek pražských biskupů v Horšově a okolí, tedy ve staré sídelní komoře v povodí horní Radbuzy v západních Čechách poblíž dálkové, takzvané Řezenské cesty. Významu Horšovského Týna jako regionálního střediska církevní správy, kam bylo z Horšova přeneseno – ke kostelu Panny Marie (sv. Apolináře) v osadě na pravém břehu Radbuzy – asi poměrně záhy, nejpozději v roce 1312 sídlo arcijáhenského úřadu, nedotkl se nijak podstatně pozvolný úpadek arcijáhenské soustavy během 14. století. V nevelkém horšovském arcijáhenství byl totiž jen jeden děkanát – děkanát horšovský (horšovskotýnský). Podpůrně působila i skutečnost, že městečko Horšovský Týn, takto uvedené poprvé v roce 1344, těžilo z existence místního hradu pražských biskupů (arcibiskupů) a trvalé přízně své vysoce postavené církevní vrchnosti.

Na území ve správním obvodu někdejšího horšovského arcijáhenství se uplatňují zděné románské a raně gotické svatyně nebo jejich pozůstatky v menší míře než v jiných částech Čech se starším a intenzivněji rozvinutým středověkým osídlením. Soubor dochovaných památek je i přesto dostatečně reprezentativní pro studium vesnických kostelů ve vrcholném středověku pohledem architekta. Napomáhá tomu několik faktorů důležitých při utváření soudobých sociálních a hospodářských struktur a hmotné kultury. Na jednu stranu byla v horšovském arcijáhenství tak jako jinde příznačná feudální rozdrobenost na malé statky venkovské šlechty a poměrně rozptýlené, stabilizované nebo postupně se rozvíjející državy

několika panských rodů. Na straně druhé tato rozdrobenost koexistovala s rozsáhlými pozemkovými majetky bohatého benediktinského kláštera v Kladrubech a kláštera premonstrátek v Chotěšově, a dále například s podstatně menším majetkem původem vilemitského, jinak augustiniánského kláštera v Pivoni nebo kláštera premonstrátek v Doksanech v takzvaném kolovečském újezdu. Podvojně těžší osídlení tvořilo společně s horšovskotýnským církevním zbožím královské město Domažlice se svými vesnicemi; chodské osídlení v okolí Domažlic a Přimdy mělo zvláštní postavení související s úlohou Chodů při ostraže zemské hranice. Na polohu při hranici s Bavorskem a u dvou dálkových tras – kromě Řezenské cesty, tvořící pomyslnou geografickou osu sledovaného území, jednalo se ještě o Norimberskou cestu, jejíž jižní úsek od Starého Sedla přes Stráž směrem na Přimdu a Svatou Kateřinu zhruba vymezoval západní část horšovského arcijáhenství od severu – mohou se vázat představy o dosahu působení cizích vlivů na místní středověkou stavební a uměleckou tvorbu nejen z Bavorska, ale i z širšího Podunají a Porýní.

Je v povaze věci, že podpora, které se církvi v západních Čechách dostávalo v době románské i později, souvisela rovněž se specifickými politickými a hospodářskými

¹ Článek je upraven z tezí doktorské disertace obhájené autorem v Ústavu teorie a dějin architektury Fakulty architektury ČVUT v Praze 20. 5. 2014. KAIGL, J.: *Vesnické středověké kostely v horšovském arcijáhenství*, s. 5–186, 280 obrazových příloh (mapy, plány podle vlastních zaměření, stavebněhistorické a architektonické analýzy, autorské kresby a fotografie, archivní snímky apod.). Disertace obsahuje úplný přehled použitých historických pramenů, literatury a nepublikovaných zpráv, jakož i podrobný poznámkový aparát. Obdobně jsou vybaveny dílčí přípravné studie autorem publikované k uvedenému tématu už dříve, které jsou citovány v závěru tohoto článku.

Obr. 1. Mappa historica regni Bohemiae, Historická mapa Čech rozdělených na archidiakonáty a děkanáty 14. století, v níž jsou poznamenány fary 14. věku, hrady, mnohé tvrze (eds. PALACKÝ, F., 1847; KALOUSEK, J., 1874). Část znázorňující horšovské arcijáhenskévi. Barevným podržením názvu osídlení autor označil lokality s vesnickými farními kostely (červeně), kláštery v Kladrubech, Chotěšově a Pivoní (modře) a města Domažlice, Horšovský Týn, Plzeň, Stříbro a Klatovy (žlutě). (Reprofoto Národní knihovna ČR, Praha)

zájmy panovníka. Zejména kláštery založené panovníkem tím, že iniciovaly se znalostí vyspělých způsobů hospodaření a technických vymožeností změny ve skladbě a právních poměrech vesnického osídlení a další osidlování a zemědělské využití krajiny, sloužily jako jeden z nástrojů vlivu a nepřímo i bohatství ústřední moci. Kláštery v Kladrubech a Chotěšově se snažily svůj pozemkový majetek nejen neustále rozšiřovat, scelovat a získávat pro něj dostatečnou právní ochranu, ale po dosažení určité míry jeho koncentrace zakládaly vlastní trhové vsi a městečka. Stavební a výtvarná práce bohatých klášterů, podporovaná jejich styky doma i v cizině, neomezovala se jen na výstavbu konventního chrámu, konventu a hospodářských budov, ale téměř vždy, jak je všeobecně známo, vyzařovala do okolí a zejména na stavby vesnických kostelů.

Do působnosti horšovského arcijáhna patřilo ve druhé polovině 14. století 48 farních kostelů a tři samostatné kaple. Většina z nich si dodnes podržela i přes četné

mladší úpravy svůj starobylý ráz, a tím i značnou vypovídací hodnotu pro zvolený směr výzkumu. V něm se uplatnila pokud možno nejen stavebnětypologická a provozní, technická, chronologická, prostorová a umělecká či sídelní hlediska, ale i známé, většinou však spíše jen tušené historické společenské poměry. Teprve v souhrnu poznatků a v jejich hodnocení lze naznačit, popřípadě zčásti i vysvětlit vznik alespoň některých památek, jejich skupin nebo souborů a uvědomit si nově významné vztahy a jevy včetně takových, které nejsou vidět, nebo už dávno neexistují.

Jestliže stav farní organizace v pražské diecézi vrcholného středověku z hlediska územního rozložení zpětně obrazy celý předchozí vývoj, lze předpokládat, že síť far horšovského arcijáhenskévi, jak ji známe z druhé poloviny 14. století, ustálila se někdy v době kolem roku 1300 nebo během první třetiny 14. století. Až na části území s chodskými vesnicemi bez farních kostelů a obtížně dostupné,

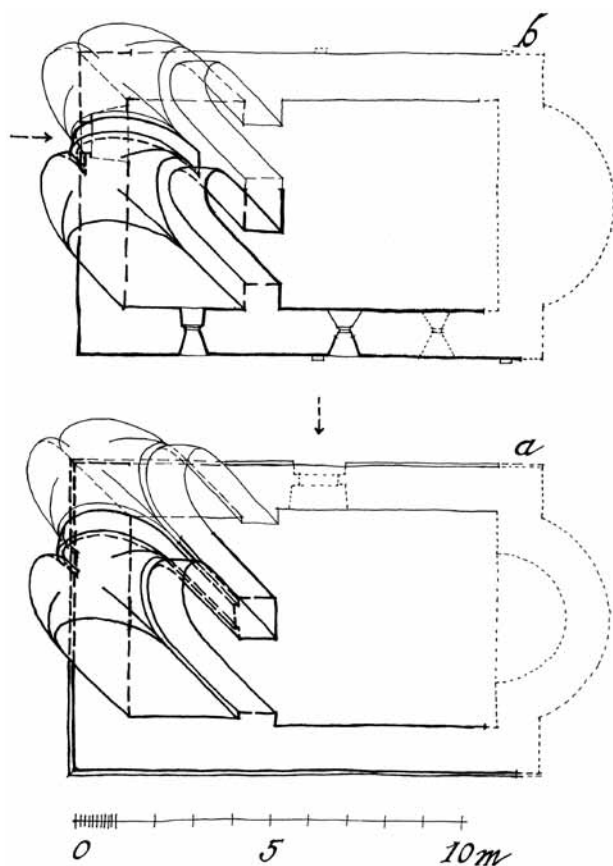

Obr. 2. Horšov (okr. Domažlice), kostel Všech svatých. Pohled na část jižního průčelí lodi. Je dobře patrné například umístění barokního kasulového okna na místě vysokého gotického okna, zazdžené románské okno (vlevo) a zazdžené gotické okno (docela vpravo), románské kvádrové zdivo, románské okno prostoru v patře pod koutovou věží (původně na tribunu; docela vlevo) a torza dvou konzol v úrovni okapu průčelí románské svatyně. (Foto J. Bradna, 2001)

jen ojediněle osídlené enklávy hornatého hraničního hvozdu měla tato síť poměrně velkou hustotu. Je třeba mít na paměti, že četné chrámové stavby mohly mít své starší předchůdce. Některé z nich byly prokázány archeologicky (Přimda; Domažlice, kostel sv. Jakuba Apoštola). Jiné se uplatňují v stavebněhistorických průzkumech (Úboč, kostel sv. Mikuláše; Kostelec). Existenci dalších lze předpokládat ve vztahu k osídlení historicky nebo archeologicky doloženému ve 12. a 13. století, zejména pokud se rozkládalo poblíž důležité cesty (Staré Sedlo) nebo tvořilo přirozené spádové středisko (Meclov, Miřkov) v území s obdobně starými a mladšími vesnicemi, v nichž středověká fara buď vůbec nebyla, anebo vznikla mnohem později. Budování farní sítě zaostávalo v čase za postupem osídlení. Nebylo proto výjimkou, když ves byla přiřazena i k velmi vzdálené svatyni, takže cesta do ní a zpět pěšky představovala celodenní a fyzicky namáhavý výkon. Větší farní obvody, a tedy i řidší zastoupení farních kostelů se udržovaly na pozemkovém majetku klášterů v Kladru-bech a Chotěšově. V malé vzdálenosti mezi dvěma farními kostely pod patronátem téhož kláštera v době předhusitské (Skapce a Kostelec; Staňkov-Ves a Holýšov) se může obrážet vznik jedné z far v době předcházející majetkovému ovládnutí místa klášterem.

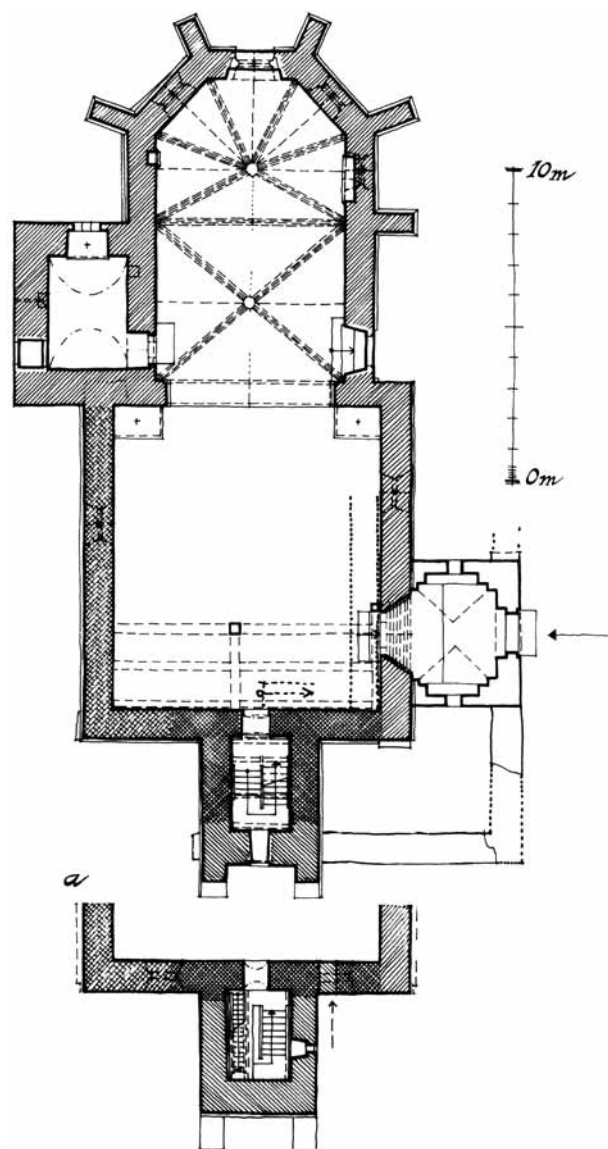
Některé románské a rané gotické stavby

U románských kostelů v Horšově a Bukovci a u kostela v Srbcích z gotické doby bylo dosaženo hlubšího poznání, jež má význam pro dějiny stavitelství a architektury v Čechách v poslední třetině 12. a ve 13. století. Nejstarší známou etapu stavby kostela v Horšově lze hodnotit s daleko větší jistotou než dříve jako příklad využitelný při řešení složitějších otázek studia románských tribunových kostelů. Na půdorysné a prostorové uspořádání románské stavby podélné jednolodní svatyně, pocházející nejspíš z konce 12. nebo z první třetiny 13. století, poukazuje poměrně rozsáhlé pozůstatky jejího jak svislého zdiva provedeného z velkých žulových kvádrů, tak i kleneb z lomového kamene. Téměř v celém rozsahu dosud existuje jižní a západní obvodové zdivo někdejší chrámové lodi o světlé šířce zřejmě 5,2 m a celkové délce odhadem 12 m, včetně západní štítové zdi její sedlové střechy a půlkruhově sklenutého, nejpozději v době barokní zazdženého okna, jež osvětlovalo loď od jihu (obr. 2). Pilíř v jihozápadním koutu lodi dnešní stavby, dva přibližně půlkruhově klenební pasy vybíhající z tohoto pilíře v příčném a podélném směru a jimi vynášená bezžeburná křížová klenba s čelnými oblouky zhruba půlkruhového tvaru,

Obr. 3. Horšov, kostel Všech svatých. Rekonstrukce pravděpodobného půdorysu románské svatyně a soustavy kleneb její západní tribuny; přízemí (a), úroveň tribuny (b). Tučnou čarou jsou zakresleny existující románské zděné konstrukce, zatímco tenké čáry vyjadřují názor na polohu románského zdiva, které zaniklo. Zděné konstrukce, o nichž není známo nic bližšího, jsou vyznačeny tečkovanou čarou. Šipka nahoře vlevo ukazuje na portálek, jímž se vstupovalo na tribunu v úrovni její podlahy na západní straně zvenčí. (Kresba podle vlastního zaměření J. Kaigl, 1987)

s mírně stoupajícími vrcholnicemi a konkávní, jakoby rotační plochou ve vrcholu, tvořily součást zděné konstrukce pro podklenutí románské tribuny zřejmě dvěma poli křížové klenby, oddělenými navzájem klenebním pasem. Hypoteticky lze soudit, že tribuna byla sklenuta obdobně. Svědčí o tom bezžeborná křížová klenba utvářená podobně jako klenba v přízemí pod ní. Na severní straně je podepřena klenebním pasem, ale na straně východní navazuje na masivní vnitřní, bezpochyby soudobou zeď, v níž se dochoval, zčásti zakryt a upraven při barokizaci interiéru kostela, půlkruhově sklenutý otvor na způsob vysokého okna. To s velkou pravděpodobností znamená, že románskou tribunu, osvětlenou z jižní strany malým oknem, dělila od prostoru lodi zeď. Nevíme, zda byla opatřena dvěma symetricky umístěnými otvory – buď okny, jejichž prostřednictvím by vznikl průhled z tribuny do lodi a směrem k hlavnímu oltáři, anebo jedním oknem a průchodem na schodiště, jež by provozně propojilo klenutý prostor románské tribuny s přízemím kostela. Předpokládaná uzavřenost tribuny románského kostela v Horšově (obr. 3), jak je v různých obměnách stavebního a provozního uspořádání západních věží románských kostelů

Obr. 4. Bukovec (okr. Domažlice), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorys přízemí a půdorys západní části stavby v úrovni hudební kruchty a prvního patra věže (a). Dolní čárkovaná šipka směřuje k zazděnému pravouhému portálku, jímž se vcházelo na západní straně mimo věž na tribunu románského kostela ve výšce její podlahy. Románské zdivo asi z 60. nebo 70. let 12. století je vyznačeno obousměrnou šrafovou. Zdivo z doby vrcholně gotické přestavby kostela v 50., nejpozději 60. letech 14. století je jednoduše šrafováno. Mladší konstrukce nemají bližší grafické pojednání. Severní zeď a severní úsek západní zdi chrámové lodi pocházejí buď z velké části ještě z románského období, nebo tvoří součást vrcholně gotické stavební etapy, což se zdá být pravděpodobnější. Rozhraní zdiva z druhotně použitých románských kvádrů a původního románského zdiva v bočních zdích věže není přesně známo a je na kresbě pouze odhadnuto. Ve vnějším prostoru u jihozápadního nároží lodi jsou zachyceny plnou a tečkovanou čarou pozůstatky románské, hypoteticky obytné stavby, zjištěné archeologicky M. Čechurou v roce 2009. Poloha obvodového zdiva na jižní straně románské lodi, strženého při vrcholně gotické přestavbě, je vyjádřena tučnou tečkovanou čarou. Představa o umístění nástupního ramene schodiště, které provozně spojovalo přízemí lodi se západní, nejspíš jen dřevěnou tribunou ve středověku (už v románské době?), je zakreslena rovněž tečkovaně. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 1987, 2006 a 2012)

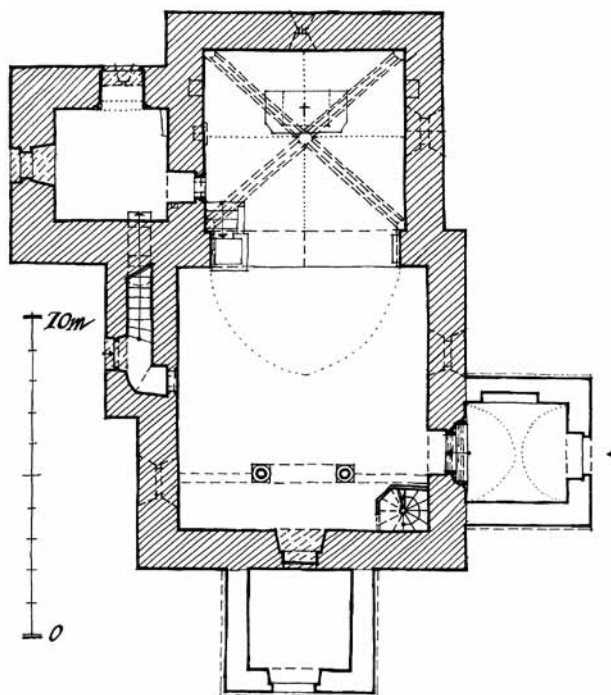

Obr. 5. Reliéf trůnícího Krista, jenž má kolem hlavy křížový nimbus, drží v pozdvižené pravici hůl s tlapatým křížem ve vrcholu a je oslavován zleva vodorovně letícím andělem. Hrubozrnný pískovec, 133 × 49 × 25 cm (před úpravami kamene kolem roku 1971 byl třetí rozměr zhruba 35 cm). Kdysi opatřeno bílým vápenným nátěrem. Přibližně 60. nebo 70. léta 12. století. Delší ze dvou dochovaných kusů pásového reliéfu, původně asi v nadpraží hlavního portálu, které byly druhotně osazeny do zdiva jižního průčelí lodi kostela v Bukovci při přestavbě v 50., nejpozději 60. letech 14. století, a to po stranách nového vstupu do svatyně. Západočeské muzeum v Plzni, inv. č. HA20847 (tento kus byl přenesen do muzea v roce 1971, zatímco druhý – kratší, s reliéfem druhého anděla, je dosud na svém místě v Bukovci). (Foto I. Michnerová, 2007)

známa lépe odjinud (Vinec), souvisela podle předpokladu s potřebou sloužit soukromé bohoslužby pro zdejšího arcijáhna, popřípadě pražského biskupa, pokud do Horšova zavítal. Nález v podstřeší západní předsíně dnešního kostela, kde se dochovala spodní část prostého portálu z doby románské, dokládá, že tribuna byla původně přístupná zvenčí v úrovni své podlahy.

Románský kostel v Bukovci patřil do skupiny podélných jednolodních chrámových staveb s hranolovou věží předstupující před západní průčelí a se západní panskou tribunou (obr. 4). Názor, že byl dílem řemeslníků z dílenského okruhu kladrubského kláštera,² je odůvodněný. Svědčí o tom technika zdiva oboustranně lícovaného arkózových kvádrů, kladenými do nestejně vysokých vrstev, jakou se vyznačoval monumentální klášterní chrám v Kladrubech (vysvěcen až roku 1233) a kterou tehdy používali kladrubští stavitelé (Svojšín), geografická poloha Bukovce v dosahu vlivu kláštera a rovněž pozůstatky původní kamenické a kamenosochařské práce včetně plochých reliéfů a rytin do kamene. Nelze vyloučit, že to byl Mutina z Bukovce, kastelán na Pražském hradu, kdo si nechal postavit v Bukovci někdy v šedesátých nebo sedmdesátých letech 12. století vlastní kostel. Dal by tak patřičně najevo svou zbožnost, moc nad okolními pozemky a lidmi, ale zároveň by si zaopatřil svůj majetek pokud možno nezávisle na vůli panovníka.

Jak se zdá, tribuna románského kostela v Bukovci byla upravena na způsob dřevěné pavlače. Vcházelo se na ni v úrovni její podlahy na západní straně dvěma průchody umístěnými blízko vedle sebe. Jeden je sklenut půlkruhově v prvním patře věže. Ten druhý měl pravoúhlý tvar, byl osazen v jižní části západního průčelí chrámové lodi, poblíž styku s věží, a navozuje hypotézu o zaniklém obydlí středověkého feudála vedle svatyně. Podle výsledků archeologického výzkumu nelze vyloučit, že mířil na tribunu dokonce uvnitř takového obydlí, postaveného snad jen s malým časovým odstupem dodatečně podél obou úseků průčelí při jihozápadním nároží lodi kostela, a to

Obr. 6. Srbsice (okr. Domažlice), kostel sv. Víta. Půdorys přízemí. Šrafurami je vyznačeno zdivo v době kolem roku 1269. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 1983 a 2006)

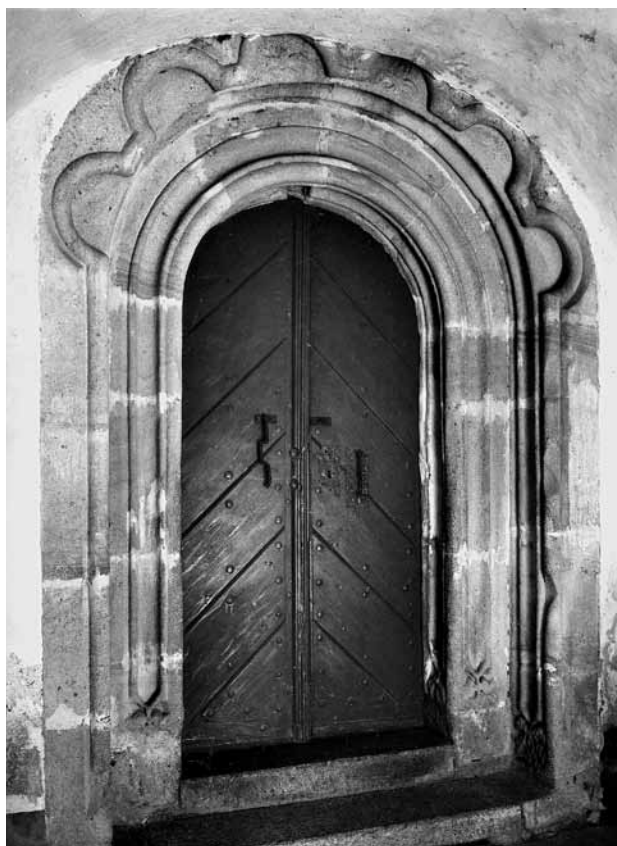
s využitím zdiva o tloušťce 0,9 m a kolem 1 m oboustranně lícovaného kvádry z arkózy přinejmenším v přízemí.³

Věž prošla složitým stavebním vývojem. Ta dnešní je z větší části až gotickou rekonstrukcí románské věže, velmi štíhlé a vysoké nejméně 15,6 m (zřícené nebo zbourané kvůli poruchám statiky po požáru?). Předpokládáme, že vertikálita románské věže v Bukovci, z níž se dochovala nejlépe východní zeď s podvojným oknem v úrovni původní zvonice, byla dokonce o něco větší než u věže kostela v Svojšíně nebo ve Vroutku, což je v obou případech románské dílo velmi náročné po stavebněkonstruktivní i architektonické stránce.

Románská svatyně v Bukovci se vyznačovala hlavním portálem pozoruhodným asi výtvarně, ikonograficky a poměrně velkými rozměry. Nasvědčuje tomu figurální plastika pocházející podle všeho z jeho nadpraží. Dnes existuje ve dvou kusech kamene (obr. 5, delší kus). Jednalo se o reliéfní pás o výšce 0,5 m a délce zhruba 2,2 m. V symetricky trojčetně uspořádaném výjevu trůnil uprostřed Kristus oslavovaný po obou stranách vodorovně letícím andělem. Určitá zkratkovitost v podání figur, přispívající k monumentalitě zobrazení, je výrazem zjednodušení kamenosochařské práce. Dynamika vztahu mezi postavami a jejich expresivní gestikulace, výrazné nařasení pláště

2 Např. DITTRICH, T.: *Románské stavby z okruhu kladrubského kláštera*, s. 133–134.

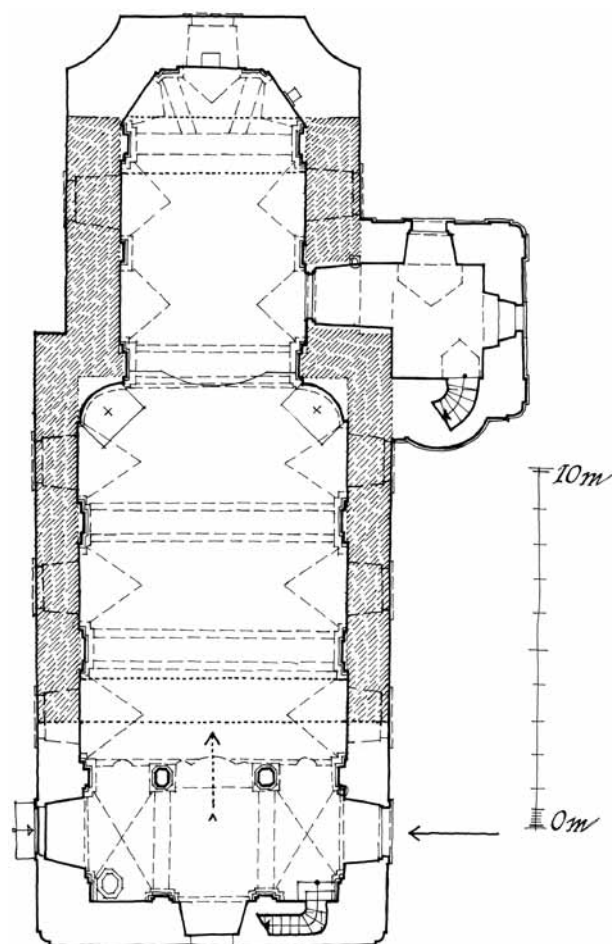
3 ČECHURA, M.: *Raně středověké sídlo (?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (o. Domažlice)*, s. 529–538. – Interpretace archeologického nálezu zdaleka však není uzavřena. Nelze vyloučit, že jde o pozůstatky zatím blíže neznámé stavební etapy kultovního účelu.

Obr. 7. Srbsice, kostel sv. Víta. Hlavní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto Č. Šíla, 1975)

do záhybů kolem Kristova krku a na jeho ramenou nebo nadsazené měřítko rukou anděla napřažených směrem ke Kristu, to vše skýtá představu vzdálené inspirace raně středověkým byzantinizujícím uměním.

V době kolem roku 1269 vznikl nový kostel v Srbsicích, což byla tehdy vesnice doksanských premonstrátek. Pokud jde o základní půdorysný a prostorový rozvrh, patří mezi středověké vesnické kostely s kvadratickým, křížově sklenutým chórem (obr. 6). Díky tomu, jakou měl sakristii – boční kapli (čtvercového půdorysu o straně 3,4 m, velmi vysokou zhruba 6,2 m, s bežebernou křížovou klenbou, oltářem osazeným v architektonizované nice a nejspíš též s mělkou tribunou dřevěné konstrukce, na kterou vedlo valeně sklenuté schodiště chráněné v zesílené tloušťce severní zdi chrámové lodi), lze ho řadit mezi významnější památky svého druhu v Čechách. Články architektury, zejména hlavní portál (obr. 7), konzoly a žebra klenby chóru, portál do sakristie a rám někdejší oltářní niky v sakristii, jsou v Srbsicích pojednány vytříbenou kamenickou prací s minimem rustikalizace a deformací v proporcích užitých románských a zároveň gotických tvarů. Je pravděpodobné, jak ostatně upozornil už V. Mencl,⁴ že se v nich zrcadlí vztah přímé umělecké závislosti na stavbě biskupské palácové kaple v jihozápadní věži hradu v Horšovském Týnu, pocházející přibližně z padesátých až šedesátých let 13. století. Kromě toho dokládají živě, byť jen dílčím způsobem skutečnost, že v tehdejších kruzích společensky významných stavebníků, k nimž náležel doksanský klášter obdobně jako pražský biskup, a ve stavebních

Obr. 8. Dubec (okr. Tachov), kostel sv. Michaela Archanděla. Půdorys přízemí. Šrafovane je vyznačen zjištěný a předpokládaný rozsah zdiva stavební etapy přibližně z doby kolem poloviny 13. století, popřípadě z druhé poloviny 13. nebo až z počátku 14. století. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 2009)

skupinách se značným uměleckým rozhledem nebylo na překážku, když se sáhlo po ještě románském tvarosloví. Někdy ani u staveb odvozených, natož těch vyššího řádu se nedá mluvit jen o přechodnosti slohu, různém stáří nebo proškolení a odlišné předchozí zkušenosti pracovníků dílny. Kromě toho je třeba vzít do úvahy případ od případu též možnost existence jiného než výlučně výtvarného pozadí sledovaného jevu. V Srbsicích lze připustit názor, že románský hlavní portál poukazuje na původ posvátného místa v době starší než kolem roku 1269.

Volba typu stavby středověkého vesnického kostela s kvadratickým chórem souvisela v území při Norimberské cestě, v úseku mezi Kladruby a Přimdou (Přimda, Dubec), a v přilehlé oblasti (Pořejov, Tisová) bezpochyby s vlivy z Bavorska a Frank. Živnou půdou k tomu během 13. a v první polovině 14. století poskytl osidlovací ruch podporovaný asi především korunou prostřednictvím královských purkrabí na Přimdě a Tachově; dřívější mimořádné

4 MENCL, V.: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, s. 144.

Obr. 9. Staré Sedlo (okr. Tachov), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled do klenby v presbyteriu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

postavení kladrubského kláštera v podhůří Českého lesa pozvolna sláblo ve prospěch zvýšené ostrahy a obranyschopnosti země prostřednictvím tachovské a přimdské manské soustavy a služeb Chodů. Staré místní názvy sice nasvědčují slovanskému původu obyvatelstva, ale přítomnost Němců v oblasti je prokázána nejpozději v roce 1331.⁵ V úlohách lokátora osídlení a organizátora vesnické chrámové stavby mohli působit jak domácí, tak i němečtí specialisté. Cizí vliv zde však sotva působil tak silně a přímočaře jako na Chebsku s vysokým zastoupením románských a raných gotických vesnických kostelů s kvadratickým chórem a chórovou věží.

Při vzniku středověké vesnické farní svatyně s kvadratickým chórem se mohlo myslet skoro vždy na chórovou věž. Je doloženo, že chórová věž i tam, kde tvořila součást prvotního stavebního záměru, nemusí se nutně vázat na nápadně velkou tloušťku obvodového zdiva chóru. Tím spíše je podle všeobecných stavebnětechnických zvyklostí a při jednotné zednické práci z lomového kamene nasnadě domněnka, že kvadratický chór se svislými zdmi výrazně masivnějšími než obvodové zdivo chrámové lodi měl být nadvýšen, a tak pohledově i symbolicky navenek zdůrazněn věží, jak je dosud vidět v Tisové. Chórová věž byla někdy zbudována až dodatečně, třeba i s velkým časovým odstupem po dokončení stavby a zprovoznění přízemí kostela v závislosti na finančních možnostech a podle potřeb farnosti. V tomto kontextu se nabízí předpoklad, že středověká kostelní chórová věž stávala nebo měla stát v Dubci (obr. 8).

Ke stavbám z okruhu kladrubského kláštera kolem roku 1300 a k několika dalším památkám z první poloviny 14. století

V rozlišení a srovnávacím studiu společných znaků staveb, jejich architektury a dalších charakteristik s povědomím o známých, ale ponejvíce jen odhadovaných historických poměrech majetkoprávních, geografických a církevní správy nám neušla existence pracovní skupiny nejspíš kladrubského původu, která působila zhruba na přelomu 13. a 14. století na stavbách podélných jednolodních kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboří. Původ ve stejné dílně dokládají jejich presbyteria s pětibokým závěrem bez opěráků, téměř shodnými půdorysnými rozměry a enormní tloušťkou zdiva 1,6 m, provedeného z lomového kamene a vyztuženého na nárožích žulovými kvádry, nápadná vertikálnost presbyteria s vysokými žebrovanými klenbami, masivními kápěmi a strmě stoupajícími vrcholnicemi (převýšení presbyteria ve Starém Sedle – obr. 9, jakož i Semněvicích vyplývá z poměru 1 : 1,9 zjevně v úmyslu napodobit monumentální chrámovou stavbu) a rovněž poloha hlavního portálu podle předpokladu

⁵ MAUR, E.: *Přimdští Chodové ve sporu se Švamberky (50.–70. léta 16. století)*, s. 88.

Obr. 10. Semněvice (okr. Domažlice), kostel sv. Jiří. Pohled na presbyterium od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

v ose západního průčelí kostela. Vzájemný vztah gotického okna v ose závěru a dvou sousedních oken presbyteria ve Starém Sedle se projevuje v pohledu zvenčí rozmístěním okenních záklenků do rovnoramenného trojúhelníku, což je kompozice užitá obdobně i v Semněvicích (obr. 10). Další významné pojítko spočívá v rozdělení vysokého hrotitého okna vodorovným kamenným poutcem na dvě části nad sebou (Staré Sedlo, Semněvice). Okno s kružbou příznačně zhotovenou z jedné žulové plotny, jaké se dochovalo v ose závěru presbyteria ve Starém Sedle, ze Semněvic ani Prostiboře neznáme. Ale i tam lze vidět převažující plošné pojednání okenních kružeb, nasvědčující kamenické práci ze žuly sice méně konzervativní, ale na srovnatelném stupni slohového vývoje.

Kostely ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři představují v souboru gotických památek v západních Čechách ucelenou, po stránce stavební i výtvarné dílčí, ale vyhraněnou skupinu (obr. 11). Na Horšovskotýnsku se nevyskytují jiné stavby vesnických kostelů se znaky natolik souměřitelnými, abychom mohli spojovat uvedenou skupinu nebo některého z jejích zástupců s prací stavební, jinak blíže neurčené hutí v Horšovském Týnu, jak uvedl D. Líbal.⁶ Jestliže je historicky podchycena, i když jen velmi kuse a nepřímo, stavba a opravy kostela a nezbytnost oprav budov kláštera v Kladrubech v době kolem roku 1300,⁷ pak naopak vzniká hypotéza, že kostel ve Starém Sedle, což byla vesnice ležící na jižní větvi Norimberské cesty a ovládaná kladrubskými benedikty od roku 1250,

► Obr. 11. Půdorys přízemí tří vesnických farních kostelů v dosahu přímého vlivu kláštera v Kladrubech na přelomu 13. a 14. století: 1. Staré Sedlo; 2. Semněvice; 3. Prostiboř (okr. Tachov). Gotické stavební fáze jsou vyznačeny šrafováními, zdivo z doby barokní není graficky blíže pojednáno. Předpokládanou polohu západního vstupu do kostela ve středověku ukazuje šipka s tečkovanou čarou. (Zaměření oměrným způsobem – s výjimkou kostela v Starém Sedle, kde autor upravil a doplnil zaměření, které provedl strojem J. Kapoun v roce 1993 –, stavebněhistorický rozbor a kresba v jednotném měřítku J. Kaigl, 2009)

a potažmo i v Semněvicích a Prostiboři, byl vybudován řemeslníky pod vedením jednoho mistra, jenž působil ve službách právě a snad především kladrubských benediktinů. Ve Starém Sedle skončila hrubá stavba nejspíš v době kolem roku 1299, zatímco v Semněvicích bylo vše podstatné – s výjimkou mladšího přístavku sakristie k presbyteriu – hotovo v roce 1317, nejpozději do roku 1322.

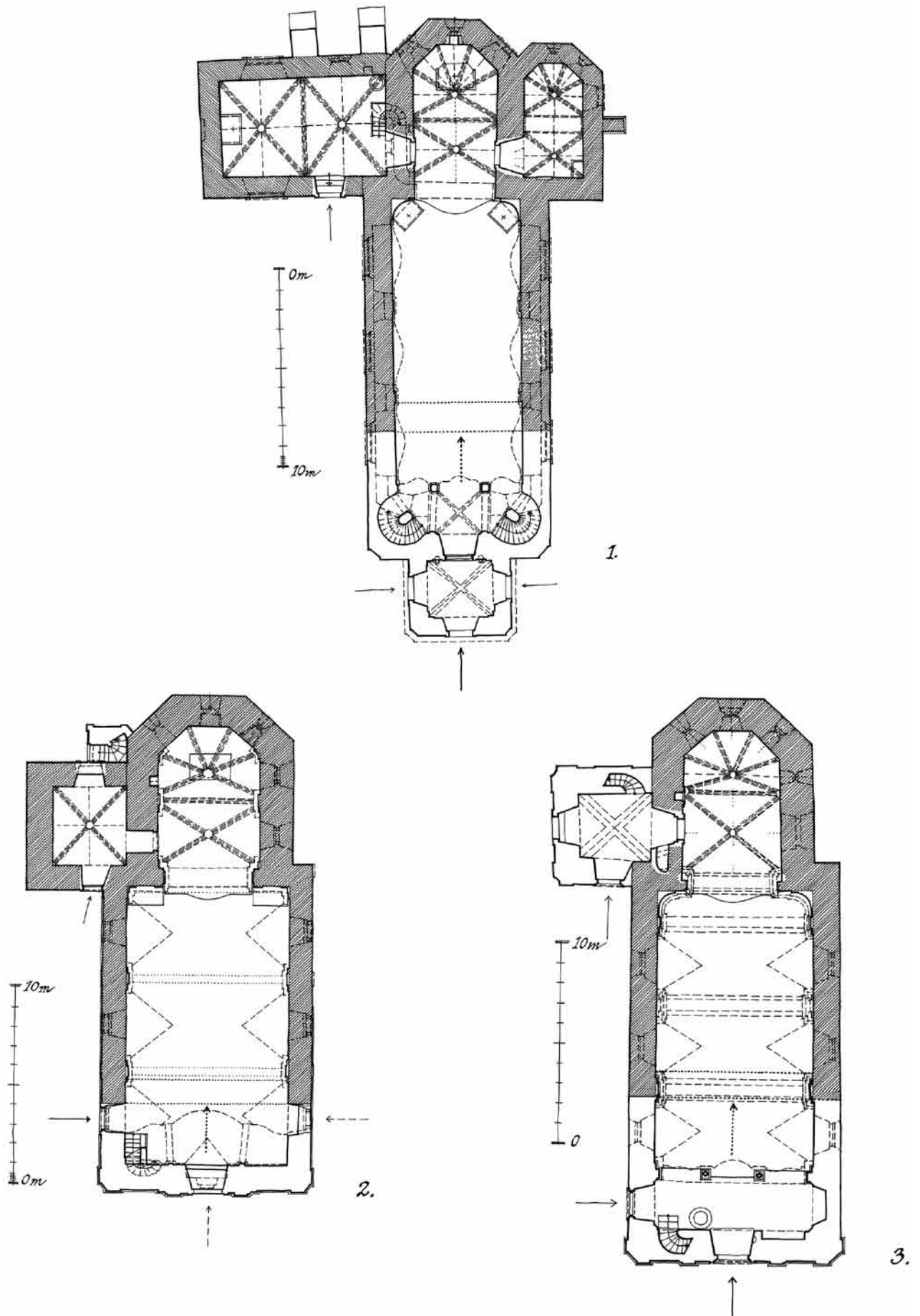
Architektonicky bezpečně prokázat ohlas jistě velmi rozmanitého uměleckého působení kladrubského kláštera ve druhé polovině 13. a ve 14. století je dnes sotva možné. Existuje totiž už jen velmi málo stavebních částí s plastickými články gotické architektury kláštera v jejich původním rozmístění, tvořícími hlavní předmět přenosu, napodobování, redukce a rustikalizace z ohniska výtvarného dění na stavbách nižšího řádu. V zatím dosaženém stupni poznání se však otevírá směr výzkumu několika dalších chrámových staveb nebo jejich stavebních úprav v bývalém horšovském arcijáhenství v první polovině 14. století. Patří k nim kostel v Racově, vsi ležící v sousedství Starého Sedla a Prostiboře. Jde o svatyni malých rozměrů (obr. 12). V rozsahu svého žebrovým křížem sklenutého kvadratického chóru, obvodového zdiva obdélné lodi a podstatné části zdiva štítu západního průčelí a obou štítů, jimiž byla vymezena původní sedlová střecha nad chórem, jeví se jako jednotná stavba z doby kolem roku 1310 nebo krátce poté. Použití žuly pro kamenickou práci, dvoudílné okno štítu západního průčelí s kružbou, jež se skládá ze dvou hrotitých obloučků s vloženým trojčetným obloukem osazených vedle sebe a kružbového čtyřlístu v kruhovém rámu nad nimi, nezvykle velká tloušťka obvodového zdiva z lomového kamene v přízemí 1,55–1,6 m, hlavní portál umístěný v ose západního průčelí a opět historickogeografický kontext, to vše svědčí pro možnost jejího napojení právě na kladrubský dílenský okruh na přelomu 13. a 14. století.

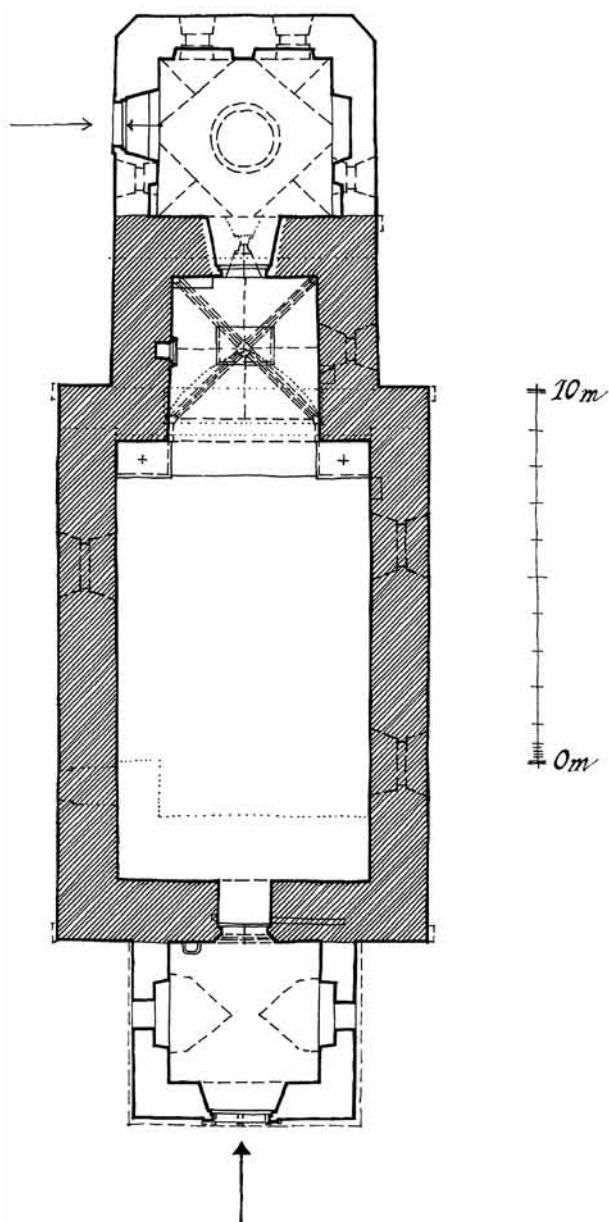
Zatímco ve Starém Sedle, Prostiboři a v Semněvicích vzal hlavní portál v předpokládané poloze na ose západního průčelí středověkého kostela za své při barokní přestavbě, zahrnující prodloužení lodi směrem na západ, racovský portál neprošel žádnými podstatnými mladšími úpravami. Jeho zešíkmená ostění i lomený oblouk jsou členěna dvěma souběžně vedenými mělkými výžlabky oddělenými navzájem pravouhlým ústupkem (zářezem; obr. 13). Tento prostý, ale opticky účinný způsob členění se hodil kameníkům, popřípadě zedníkům nejen na portály, ale například i pro špalety oken a výklenků nebo do nároží pilířů. Tvarosloví, jímž jako by se ustupovalo od výrazné plasticity

6 LÍBAL, D.: *Církevní architektura Plzeňska*, s. 256.

7 NOVÁČEK, K. et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421*, s. 48.

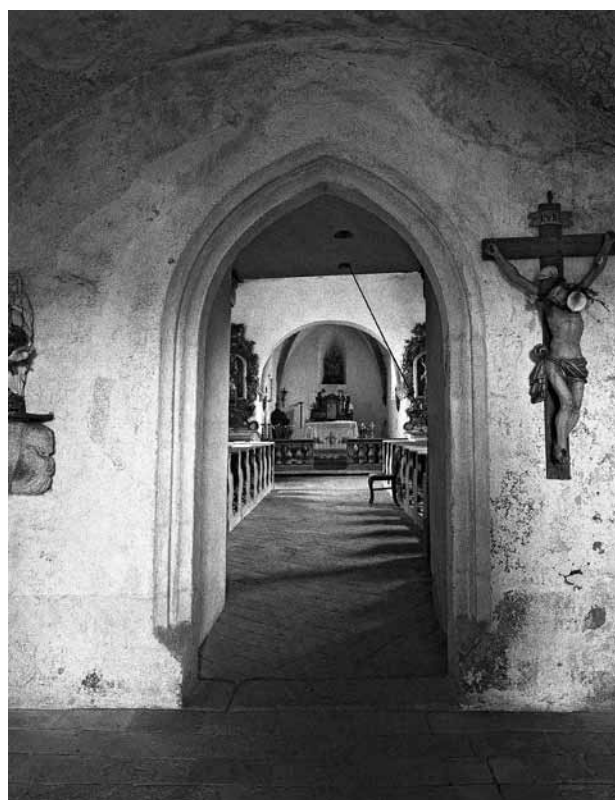

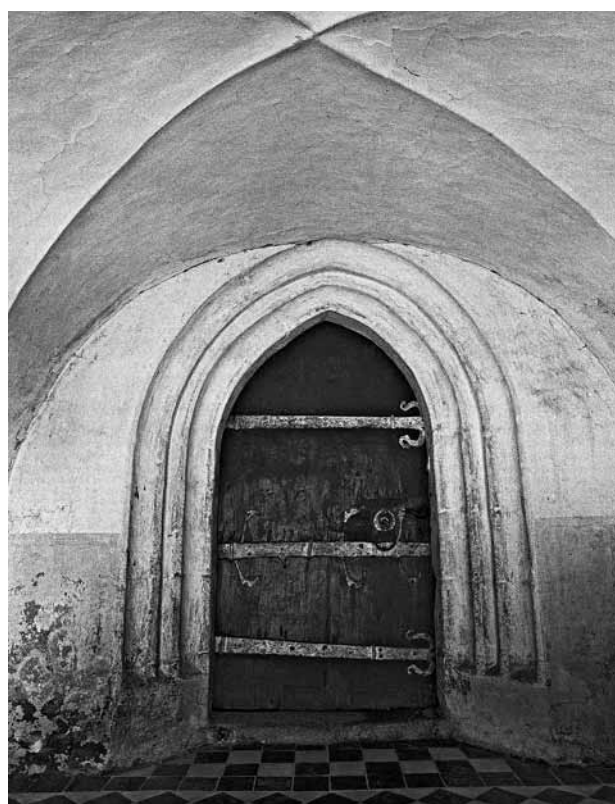

Obr. 12. Racov (okr. Tachov), kostel sv. Martina. Půdorys přízemí. Stavební etapa z doby kolem roku 1310 je vyjádřena šrafovou. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007)

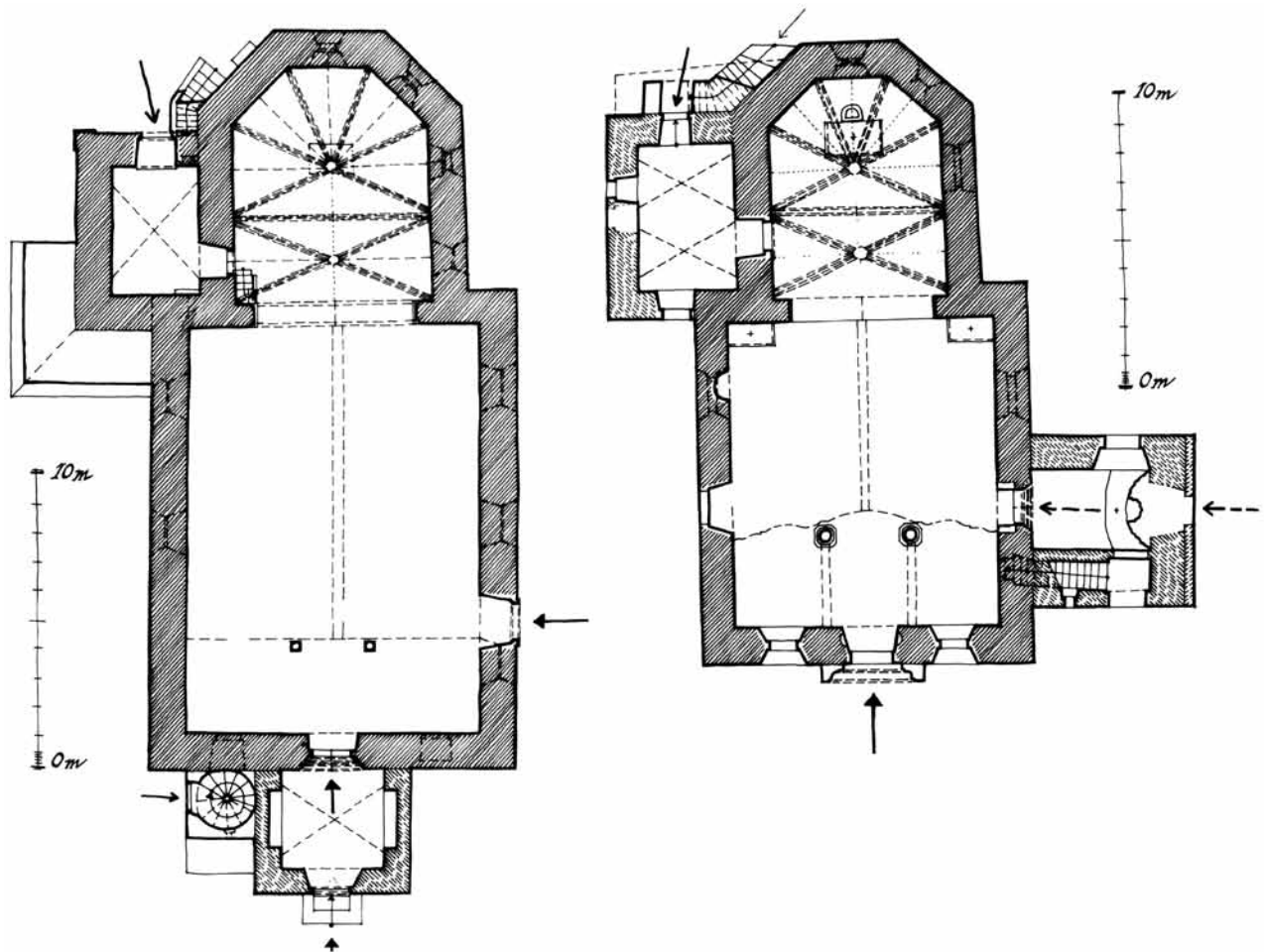
a tradiční tektoniky architektonických článků katedrální gotiky ve prospěch zkosených hladkých ploch, výžlabků a zářezů ve zdivu prováděném z kamene nebo z cihel, našlo své uplatnění v českých zemích v době kolem roku 1300 a v první třetině 14. století (Zlatá Koruna, Staré Brno). Docela běžné bylo o něco později ve vrcholně gotickém cihelném stavitelství v Praze. Z výskytu sledovaného typu portálu v Racově a dále v Meclově, na západním portálu do kostela v starobylé kladrubske klášterní vsi u Horšovského Týna (obr. 14), v Blížejově, Miřkově nebo Křakově vyplývá těsnější vztah příbuznosti kamenické práce na nevelkém území horšovského arcijáhensví odhadem vesměs z první poloviny 14. století, než jaký by se odehrál při izolovaném vzniku každého díla jen na pozadí srovnatelného výtvarného názoru. Obdobně charakteristickým architektonickým

Obr. 13. Racov, kostel sv. Martina. Západní portál do lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

Obr. 14. Meclov (okr. Domažlice), kostel sv. Michaela Archanděla. Západní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

Obr. 15. Půdorys přízemí kostela sv. Michaela Archanděla v Meclově (vlevo) a kostela sv. Martina v Blížejově (okr. Domažlice). Plnou šrafovou je vyznačeno zdivo gotické stavební etapy z 14. století. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007 a 2011)

prvkem jsou potrojně výběhy klenebních žebér na rozhraní křížové a paprscité klenby v presbyteriu, v nichž se výžlabky střídají s předstupujícími plochými stezkami a ostrými zářezy ve styku sousedních žebér klínového průřezu, která vespod vycházejí ze stěny bez konzol (Meclov a Blížejov, obr. 15, 16; asi Staré Sedlo i Semněvice; s dílčí obměnou – vodorovnou spojkou též Miřkov; Vícov, což bylo farní osídlení opět v majetku benediktinů z Kladruub nejpozději od roku 1245, navíc nalézající se docela jinde – v přeštickém újezdu). Lze proto i tady spatřovat, byť jen v poloze hypotézy, známky šíření uměleckého vlivu práce kameníků z jedné stavební skupiny podporované kladrubským klášteřem a jejich vyučenců.

Domněnka, že gotické stavební dílo na klášteřu v Kladruubech zahrnovalo v rozsahu dnes již neznámém architektonický rejstřík, jenž se vyznačuje v podrobnostech kamenického nebo zednického pojednání kombinacemi mělkých výžlabků, ústupků a zkosených hladkých ploch, a že tamější, původem románský konventní kostel kdysi patřil mezi monumentální chrámové stavby po výtvarné stránce záměrně strohé, ale velmi pokročilé, poukazující na tentýž slohový proud vrcholné gotiky z přelomu 13. a 14. století,⁸ byla by sice lákavá, ale zatím nemá oporu v poznání středověké hmotné kultury v kladrubském klášteřu.

Vrcholně gotické chrámové stavby a přestavby

Mezi vesnickými kostely v bývalém horšovském arcijáhenství početně převládají chrámové stavby a přestavby z doby převážně kolem poloviny a z poslední třetiny 14. století. Tvoří architektonicky výrazný památkový soubor, nikoli však homogenní skupinu (obr. 17). Z jejich rozboru a hodnocení vyplývá několik hlavních poznatků. Jde o stavby provedené technikou svislého i klenutého zdiva z lomového kamene, zatímco architektonické články vytesali kameníci ponejvíce z jemnozrného pískovce. V půdorysném a prostorovém uspořádání orientované stavby kostela s podélnou lodí a pětiboce uzavřeným presbyteriem jsou nejčastější presbyteria s opěráky uzpůsobená tak, že vedle paprscité klenby v polygonálním závěru se nalézá jen jedno pole klenby křížové. Existence zpravidla klenuté sakristie, postavené vesměs na straně presbyteria

⁸ SCHMIDT, G.; LISKAR, E.: *Europäische Kunst um 1300*, s. 11–18 a d. BRACHMANN, Ch.: *Um 1300, Vorparlerische Architektur im Elsaß, in Lothringen und Südwestdeutschland*.

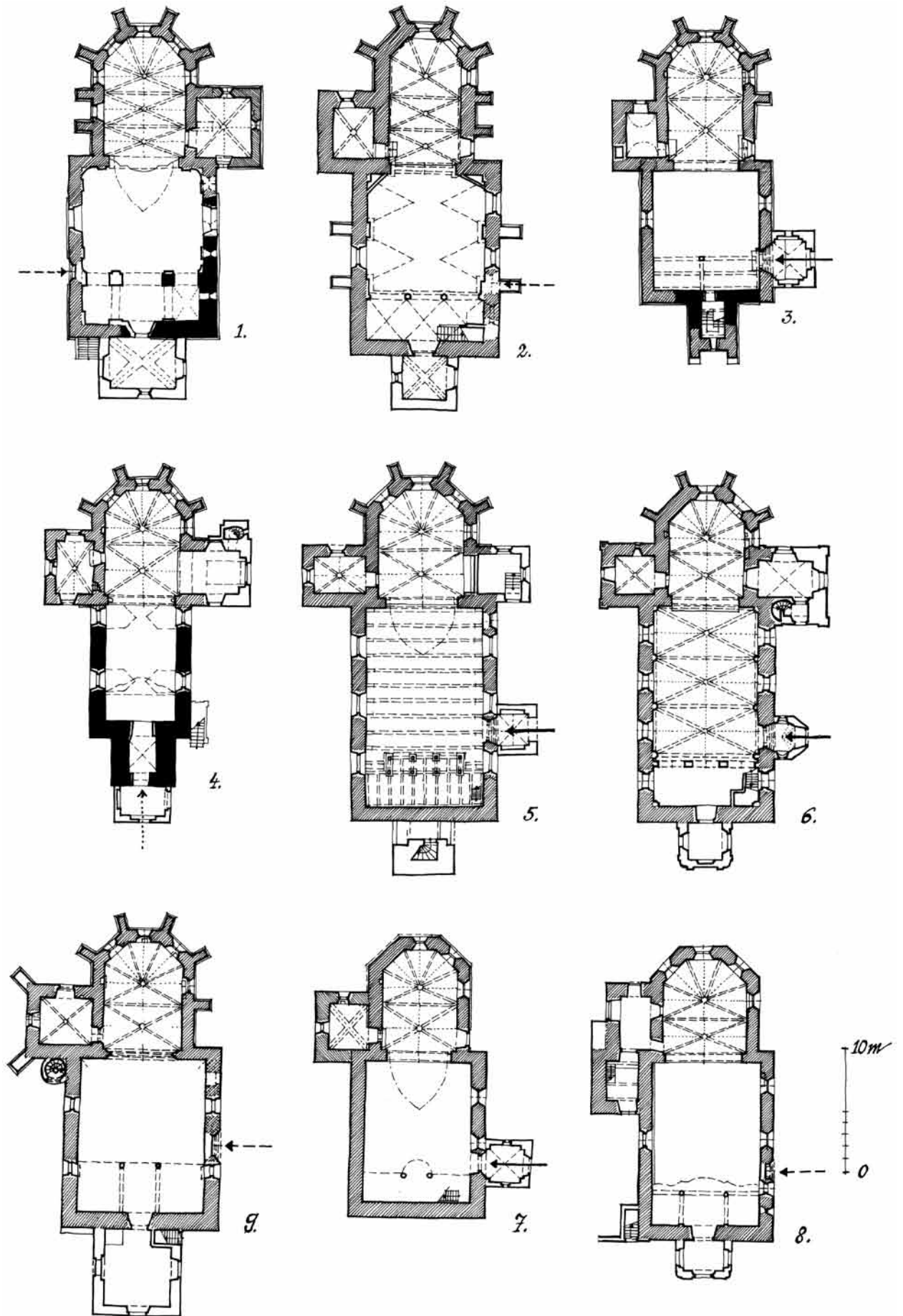
Obr. 16. Blížejov, kostel sv. Martina. Pohled do severozápadní části kleneb v presbyteriu s potrojným výběhem klenebních žebér na rozhraní křížové klenby a klenby paprčité. (Foto R. Kodera, 2011)

protilehlé k poloze gotického hlavního portálu, a to buď současně s presbyteriem, nebo vůči němu s malým časovým odstupem ještě ve 14. století, byla samozřejmostí. O tom, kde bude stát zděná věž (zvonice), pokud vůbec byla součástí prvotní zakázky a měla srůst s kostelem v jeden stavební a provozní celek, rozhodovalo se podle místních podmínek případ od případu. Gotická věž s vlastním přízemím a zčásti i založením byla zbudována pouze ve Staněticích.

I přes několik nových letopočtů, opírajících se o výsledky dendrochronologické analýzy, není zatím možné všechny právě sledované stavby přesně časově zařadit. V krajním případě by mohlo jít o díla vytvořená v rozmezí až padesáti let, pokud bychom přijali nejstarší, ale sporné datování přestavby kostela sv. Mikuláše v Úboči do doby krátce před rokem 1340 a zároveň připustili možnost, že dnešní kostel v Újezdu Svatého Kříže pochází teprve z osmdesátých let 14. století. Vznik dvou z nich známe s jistotou: románský tribunový kostel v Horšově byl přestavěn kolem roku 1363, v roce 1365 nebo krátce poté se skončilo s novostavbou(?) kostela ve Staněticích včetně věže. U dalších dvou, v Třebnicích a Bukovci (obr. 18, 19) lze mít důvodně za to, že pocházejí někdy z padesátých či nejpozději šedesátých let 14. století.

Z archivních zpráv vyplývá nebo lze z nich dovozovat, že patronát ke třem svatyním (Horšov, Třebnice, Hora Svatého Václava) náležel v rozhodném období pražskému arcibiskupovi. Když D. Líbal spatřoval v gotické architektuře vesnických kostelů na Domažlicku a Horšovskotýnsku, zejména v Horšově, Hoře Svatého Václava, Třebnicích a Staněticích, doklad působení arcibiskupské stavební huti ve třetí čtvrtině 14. století, chtěl se nejspíš vyjádřit umělecko-historickou zkratkou. Zůstala otázka, jejíž řešení není snadné, zda taková huť vůbec existovala. I kdyby tomu tak bylo, sama tato skutečnost by neměla větší význam, pokud bychom například ani netušili, jakou uměleckou inspiraci a předchozí pracovní zkušenost měli členové a především vedoucí tvůrčí osobnost huti a zda tito lidé pracovali jen ve službách pražského arcibiskupství v okolí Horšovského Týna, nebo i jinde. Podobnosti v stavebněkonstrukčním, půdorysném a základním prostorovém konceptu presbyteria (Horšov, Hora Svatého Václava, Bukovec), architektonickým tvaroslovím (zejména Bukovec a Třebnice, pokud jde o okenní kružby; hlavní portál stejného typu v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a Staněticích – obr. 20 a 21, při téměř shodném kamenickém pojednání portálového ostění v Horšově a Staněticích), jakož i v zednické práci (vynášecí lomený klenební pas v štítovém zdivu nad triumfálním obloukem v Horšově, Třebnicích a Újezdu Svatého Kříže) svědčí o blízké příbuznosti mezi stavbami, jež se nalézají v nevelkých vzdálenostech od sebe a část z nich vznikla přibližně ve stejné době po polovině 14. století. Ani v takto zjištěných souvislostech se však nemusí nutně obrazet činnost jen jedné stavební huti. Naopak se zdá jako pravděpodobnější názor o působení několika stavebních skupin zčásti vedle sebe najednou, propojených navzájem příležitostnou samostatnou prací některých řemeslně zdatnějších kameníků a zedníků, a více než jednoho stavebního mistra, jenž se věnoval návrhu díla, řešil důležitější otázky během jeho provádění, sám se podílel na zhotovení výtvarně náročnějších prvků architektury a mohl být vítán na dalších stavbách v okolí v souladu s osobními styky mezi jejich zadavateli a místními faráři. – Nelze vyloučit, že vesnické chrámové stavby vázané na pozemkový majetek pražského arcibiskupství v Horšově, Třebnicích (obr. 22) a Hoře Svatého Václava připravoval nebo řídil alespoň po určitou dobu tentýž organizátor.

► Obr. 17. Půdorysná schémata vybraných vesnických farních kostelů stavěných nebo přestavěných goticky v horšovském arcijáhensství v době kolem poloviny a v 2. polovině 14. století (půdorys přízemí zachycuje i některé části stavby promítnuté z úrovně nad rovinou řezu, jako například okna osvětlující presbyterium a chrámovou loď, popřípadě západní hudební kruchtu). 1. Horšov; 2. Hora Svatého Václava; 3. Bukovec; 4. Úboč, kostel sv. Mikuláše; 5. Újezd Svatého Kříže; 6. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří; 7. Třebnice; 8. Stanětic; 9. Kostelec (u Kladrub). Zdivo z doby románské je vyjádřeno černou barvou, šrafování vyznačeno zdivo vrcholně gotické stavební fáze. Polohu hlavního portálu v 14. století zvýrazňuje šipka (šipka s čárkovanou čarou znamená, že existující portál není dnes již funkční; šipka s tečkovanou čarou směřuje k místu předpokládaného vstupu). Čerchovanou čarou je zachycen ve sklopeném řezu gotický zděný klenební pas v půdním zdivu středního štítu nad triumfálním obloukem. (Podle vlastního zaměření zpravidla oměrným způsobem a průzkumu staveb zpracoval v jednotném měřítku J. Kaigl, 2006–2012)

Obr. 18. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Hyhlík, 1951)

Obr. 19. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Hyhlík, 1951)

Obr. 20. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Jižní portál do lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto Č. Šíla, 1975)

Ve shodě s K. Nováčkem předpokládáme, že v presbyteriu kostela v Holostřevch a Kostelci (u Kladrub) se dochoval jako na stavbách odvozených zlomek architektonického projevu kláštera v Kladrubech v 14. století.⁹ O jeho někdejší vysoké umělecké úrovni vzdáleně vypovídají, kromě gotické stavební etapy konventního chrámu, ještě zejména pozůstatky půdorysného a prostorového upořádání a článků architektury kaple Všech svatých přibližně asi ze třetí čtvrtiny 14. století. Jižní, kdysi dvoudílné okno polygonálně uzavřeného presbyteria této kaple se vyznačovalo ostěním výrazně tvarovaným směrem dovnitř prutem hruškovitého průřezu mezi dvěma výžlabky a kružbou se třemi sférickými trojúhelníky, jež jsou osazeny za sebou po obvodu jim opsaného kruhu a členěny uvnitř trojlístkem. Stejný druh okenní kružby se vyskytuje v presbyteriu v Holostřevch, a dále v Třebnicích, Bukovci, Úboči (obr. 23) a ve Staněticích. Jistě není náhodou, že jedna z okenních kružeb presbyteria kostela v Újezdu Svatého Kříže (obr. 24) a Úboči právě tak jako v Holostřevch obsahuje trojlístý obrazec s charakteristicky protáhlými hrotitými laloky, jenž je vsazen do ostře lomeného obloučku (lancety), zatímco dole se opírá o trojlístý oblouček, nebo že jiné okenní kružby v Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a Holostřevch spojuje navzájem prvek plaménků rotujících uvnitř kruhu. Široké okosení s hlubokým středním výžlabkem je typické pro triumfální oblouk v Hoře Svatého Václava, Holostřevch a s dílčí tvarovou obměnou i v Kostelci. Průnikem

Obr. 21. Stanětice (okr. Domažlice), kostel sv. Kunhuty. Zazděný jižní portál do lodi. (Foto J. Kaigl, 2006)

sedlové stříšky se stříškou pultovou jsou završeny opěráky presbyterií v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a opět v Holostřevch a Kostelci.

O gotickém vstupním, dnes zazděném portálu do chrámové lodi v Kostelci, jehož ostění jsou bohatě členěna pruty hruškovitého průřezu, oblouny a výžlabky ve snaze o co největší linearitu v architektuře, nevíme, zda jeho hladký tympanon, lemovaný pásovým vegetabilním reliéfem, byl podpírán po stranách konzolami, natož abychom znali jejich tvar. Z typologického hlediska byl však tento portál příbuzný s podobnými portály v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci, Staněticích a snad i Třebnicích, ale například také ve Stříbře (klášter minoritů, severní křídlo ambitu) nebo ve Stráži u Tachova.¹⁰ Souhrnně

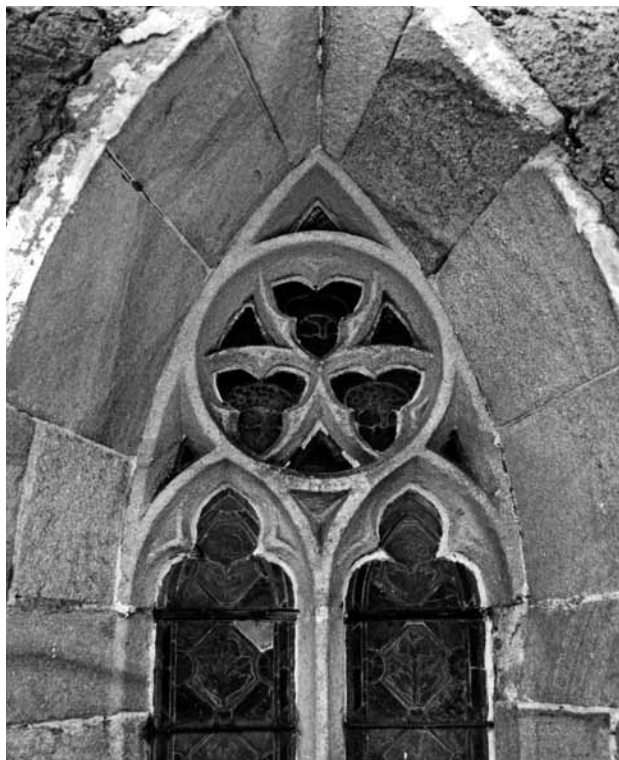
9 NOVÁČEK, K. et al., c. d., s. 146–149, 150–152.

10 Gotický hlavní portál, jehož pozůstatky se dochovaly na jižním průčelí lodi kostela sv. Václava v Stráži (u Tachova), měl tympanon s konzolami neznámého tvaru po stranách. Je to patrně zejména z předsazení vnitřního portálového ostění v místě jeho přechodu do archivoly a podle toho, že na vnitřní straně oblouku (původně ve styčné spáře mezi obloukem a tympanonem), na rozdíl od ostatních částí architektury, nejsou žádné zbytky staré polychromie. Konzoly vynášející tympanon byly odsekány. Portál, provedený z jemnozrnného písčkovce, shoduje se v zásadě co do profilace ostění, tvaru soklu a svými rozměry s gotickými hlavními portály kostelů v Horšově a Staněticích.

Obr. 22. Třebnice (okr. Domažlice), kostel sv. Jiljí. Okno na jižní straně závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2006)

Obr. 23. Úboč (okr. Domažlice), kostel sv. Mikuláše. Horní část okna na severní straně závěru presbyteria. (Fotoarchiv autora, foto b. d.)

vyjádřeno, ve vrcholně gotické architektuře kostelů v Holstřevěch a Kostelci a kostelů například v Bukovci nebo Staněticích se uplatňuje srovnatelné tvarosloví.

Teze o různých skupinách a dílčích architektonických projevech středověkých staveb a přestaveb kostelů kladrubského okruhu osciluje podle jednotlivých památek v polohách mezi jistotou nebo hypotézou pro období románské a též gotické v době kolem roku 1300 a v první polovině 14. století, a domněnkami, jejichž pravděpodobnost významně klesá při vzniku díla ve druhé polovině 14. století v lokalitách, jež s klášteřem v Kladrubech majetkoprávně, geograficky ani z hlediska církevní správy přímo nijak nesouvisely. Představy o kladrubském klášteřu jako ohnisku, odkud se jednosměrně, takřka neustále a v rozmanitém historickém kontextu šíří více než 250 let podněty předurčující stavební a související uměleckou a uměleckořemeslnou práci ve velké části západních Čech vrcholného středověku, nejsou takto jednoduše využitelné. Tím spíše to platí pro takzvanou horšovskotýnskou nebo loučimskou stavební huť, přičemž lze vytušit, že žádná z nich v pojetí podle D. Líbala nikdy nepůsobila ani neexistovala.

Skutečností je, že gotické portály s hladkým tympanonem neseným po stranách čtvrtkruhově (konvexně) provedenými konzolami, jehož předobraz je třeba hledat v monumentálních portálech románských a gotických opatřených tympanonem ať již hladkým, nebo s plastickou reliéfní a sochařskou výzdobou, neuplatňují se jen na Horšovskotýnsku a Domažlicku nebo v oblastech pod někdejší přímým vlivem kláštera v Kladrubech, ale

Obr. 24. Újezd Svatého Kříže (okr. Domažlice), kostel Nalezení Svatého Kříže. Horní část okna na jihovýchodní straně závěru presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1995)

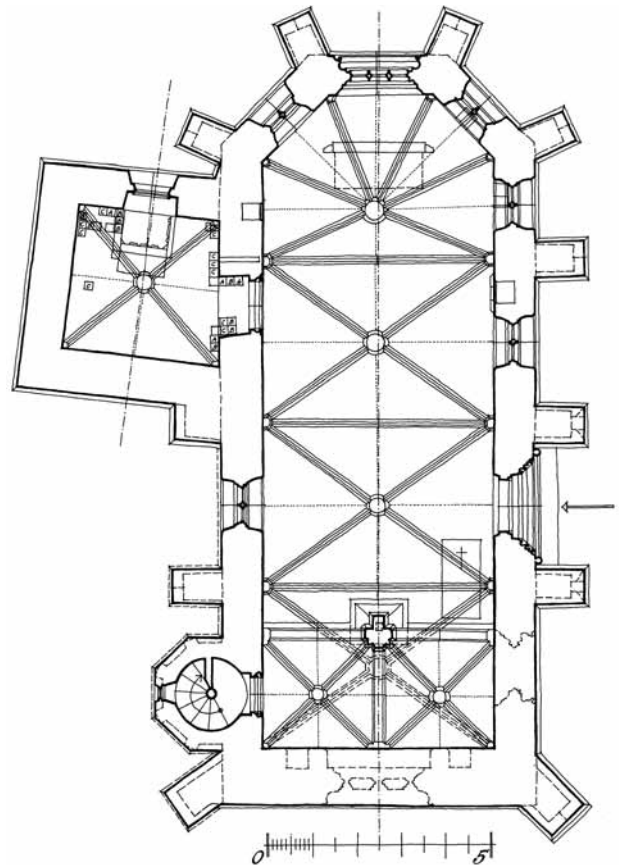

Obr. 25. Plasy (okr. Plzeň-sever), bývalý cisterciácký klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Zazděný portál v severním průčelí transeptu. (Foto P. Duchoň, 2007)

i jinde v Plzeňském kraji (Plasy, cisterciácký klášterní kostel, obr. 25; Ždár/Ždírec u Blovic v okruhu nepomuckého kláštera cisterciáků; Starý Plzenec, mariánský kostel; a jinde). Hojně zastoupení portálů zkoumaného typu má dokonce povahu jednoho z dílčích fenoménů středověké architektury v západních Čechách. Otázka jeho původu zůstává otevřena pro další studium. V obecné poloze lze považovat za stále významný starší názor V. Mencla, podle něhož jsou některé z výše uvedených památek a jiné gotické chrámové stavby v západních Čechách vzdáleným odleskem výtvarných forem katedrální architektury v Porýní a jižním Německu na sklonku 13. a v první polovině 14. století, z nichž těžil v českých zemích mezi prvními a na jejichž šíření se podílel cisterciácký řád.¹¹ Je třeba mít za nejvyš pravděpodobné, že v tomto směru sehráli důležitou úlohu benediktini usilující o zvýšení prestiže svého řádu velkolepou gotickou přestavbou kladrubského kláštera. Dalším nositelem snah po vlastní náležitě, dobově vyhraněné společenské reprezentaci pomocí stavební a umělecké práce na vesnických farních kostelech v horšovském arcijáhenství za vlády Karla IV. se stalo pražské arcibiskupství a podle předpokladu též několik feudálů s osobními vazbami na hlavní město a panovnický dvůr. I nadále přetrvává nejistota, pokud jde o možnosti a konkrétní projevy zprostředkování uměleckého vlivu v horšovském arcijáhenství klášterem premonstrátek

Obr. 26. Čechovice (okr. Domažlice), kostel sv. Mikuláše. Půdorys přízemí. V sakristii je zakreslena poloha gotických, z cihlářské hlíny zhotovených reliéfních dlaždic trojího typu – s květem, orlicí a jelenem – podle stavu podlahy v roce 1983. (Kresba J. Kaigl, 1992)

v Chotěšově, jedním z nejbohatších klášterů v předhusitských Čechách, o jehož středověké architektuře se ví dosud jen velmi málo.

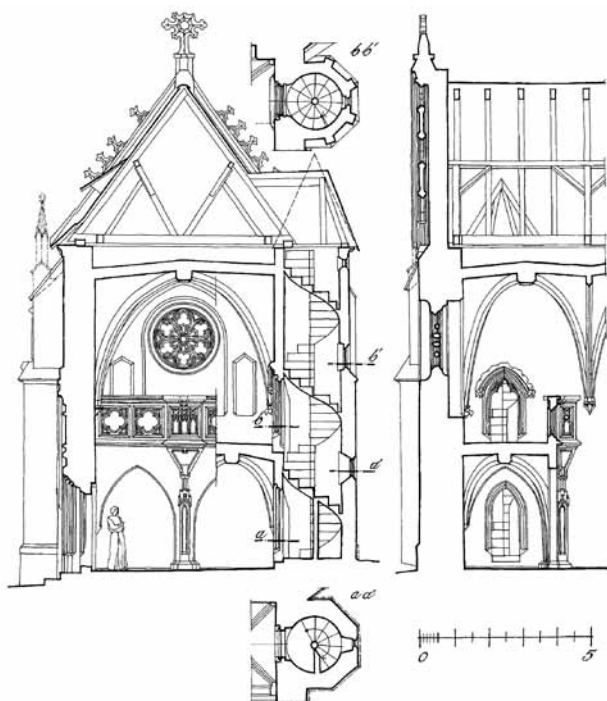
Kostel v Čechovicích

Památku, jejíž vznik lze spojovat s přímým přenosem stavební, umělecké a uměleckořemeslné práce z ciziny, představuje kostel v Čechovicích. Byl vybudován na způsob panské tribunové kaple (obr. 26, 27),¹² vzdáleně připomínající svým základním půdorysným a prostorovým uspořádáním francouzské palácové kaple typu *Sainte-Chapelle*,¹³ nejspíš na náklad bratří Václava, Jana a Buška ml., pánů z Velhartic, přibližně v době kolem roku 1364. Tehdejší společenský význam zejména Buška ml., jeho velký osobní rozhled a ambice na pozadí snahy členů rodu majetkoprávně a mocensky nově zakotvit právě

11 MENCL, V.: *Podunajská reforma gotické katedrály*, s. 321–322.
12 *Die Ritterkapelle*.

13 Poslední přenos poznatků o kaplích typu *Sainte-Chapelle* z cizí do domácí literatury provedl ve stručném umělecko-historickém nástinu ZÁRUBA, F.: *Příspěvek ke vztahu kaple Všech svatých na Pražském hradě a Saintes Chapelles ve Francii*, s. 85–108.

Obr. 27. Čečovice, kostel sv. Mikuláše. Příčný, jedenkrát zalomený řez hlavním portálem, částí západní tribuny a točným vřetenovým schodištěm na tribunu a půdorysy tohoto schodiště. Tečkováně zakreslená fiála v ukončení opěráku vedle portálu je ideální představou autora. Západní část podélného řezu (tribunový oltář arkýřovitě přesazený do prostoru lodi je opatřen shora schránkou-jamkou na ostatky). (Kresba J. Kaigl, 1992)

Obr. 28. Čečovice, kostel sv. Mikuláše. Pohled od severozápadu. (Foto J. Kaigl, 2006)

na Horšovskotýnsku a Domažlicku v době po polovině 14. století (tedy nejen v Čečovicích, ale i Bukovci, Úboči nebo ve Staněticích)¹⁴ našly své vyjádření v mimořádné výpravnosti díla. Zprostředkující uměleckou a stavebně-technologickou úlohu sehrálo jižní Německo, především Bavorsko. Přitom je velmi pravděpodobné, že mistr kameník působící na stavbě čečovického kostela, jež se vyznačuje navenek režným cihelným zdívem v barevně působivé kombinaci se zdobně plastickými architektonickými články provedenými z jemnozrnného pískovce (obr. 28, 29), byl povolán do Čečovic z okruhu umělců stavební huti katedrály v Řezně.

Stavba kostela v Čečovicích je mezi gotickými vesnickými kostely v západních Čechách ojedinělá po typologické i výtvarné stránce. O to výmluvnější svědectví podává o době svého vzniku, kdy se příslušníci šlechty a církevní hodnostáři obeznámení s vytříbenou, četnými cizími podněty i vlastním rozmachem podmíněnou kulturou a vysokou vzdělaností v okruhu dvora Karla IV. v Praze snažili následovat svého panovníka v zakladatelských a uměnímilovných počinech jim dostupnými prostředky společenské reprezentace.

Na závěr se sluší uvést, že středověké stavby a přestavby vesnických kostelů v západních Čechách uvedl do novější odborné literatury jako specifické téma V. Mencl.¹⁵ V roce 1995 vzniklo vůbec první souhrnné umělecko-historické zpracování gotické církevní architektury Plzeňska. Ujal se ho, s výjimkou několika památek, D. Líbal s důrazem položeným právě na vesnické chrámové

stavby.¹⁶ Rozhojnil počet obecně známých příkladů, stručně je popsal a k popisu někde přidal i půdorysné schéma včetně základního stavebněhistorického rozboru. Pokud jde o území bývalého horšovského arcijáhensství, D. Líbal nadhodil mimo jiné domněnku o existenci blíže neurčené skupiny řemeslníků pracujících na stavbách kostelů v Horšově, Hoře Svatého Václava, Třebnicích a Staněticích ve třetí čtvrtině 14. století. Tuto skupinu D. Líbal označil dokonce za huť a základ uceleného souboru západočeských vesnických kostelů se společnými znaky, zejména lineárně koncipovanými portály s tympanonem neseným krakorcí. Některá obecná východiska dalšího výzkumu z hlediska dějin architektury vytkla K. Benešová, když upozornila na potřebu vyjádření a sumarizace příčin proměn gotické architektury v západních Čechách v návaznosti na střediska umělecké

14 HOJDA, Z.; PEŠEK, J.: *Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji*, s. 152, uvádějí bratry Jana, Buška a Václava jako plátce generální berně v roce 1379 z Čečovic, Němčic (u Horšovského Týna?) a Bukovce a zvláště Jana z Herštejna (jinak z Velhartic, syna Ješka-Jana z Velhartic), jenž platil ze Všepadel, Úboče, Němčic, poloviny Stanětic a z poloviny vsi Vlkanova u Pivoně. Tomu odpovídají zápisy v konfirmačních knihách. Hrad Herštejn (Nový) nedaleko Úboče a Stanětic přešel na pány z Velhartic nejpozději v roce 1367.

15 MENCL, V., cit. 4., s. 133–146. Týž, cit. 11.

16 LÍBAL, D., cit. 6., s. 250–264; autorova hesla v katalogu, s. 269–365.

Obr. 29. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Hlavní portál. (Foto J. Kaigl, 2006)

práce, jakými byly kláštery a královská města.¹⁷ Novému poznání vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství nedávno významně napomohl K. Nováček. V hodnocení stavebních dějin kladrubského kláštera v širším záběru byla jím otevřena v pořadí vůbec první vážná rozprava o vesnických chrámových stavbách bližšího i vzdálenějšího okolí Kladrub v době nejen románské, ale i gotické.¹⁸

Autor tohoto příspěvku se zabývá stavbami a architekturou středověkých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství a jejich mladšími proměnami cíleně a systematicky. Výsledky svého výzkumu, jenž je založen na průzkumech v terénu, vlastní měřičské, fotografické a další dokumentaci včetně dendrochronologických analýz, zpracovaných podle zadání přízvaným specialistou,¹⁹ uvedl zde v prvním, byť jen velmi stručném souhrnu. Studium formálních vlastností, zejména po stránce technické a umělecké, jakož i chronologie, funkce, podmínek provozu a utváření prostorů chrámových staveb a historickogeografického a urbanistického kontextu nově podhalil nebo alespoň nastínil některé jejich znaky a významy, a v důsledku toho existenci vztahů mezi památkami navzájem nebo k jiným stavbám stejného a vyššího řádu ve starém Plzeňském kraji, popřípadě i jinde ve známých či předpokládaných dobových souvislostech. Zároveň otevřel odborným kruhům větší prostor pro mezioborový výzkum, jímž lze postoupit v poznání dále.

17 BARTLOVÁ, M.; BENEŠOVSKÁ, K.: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, s. 104–105.

18 NOVÁČEK, K. et al., c. d., s. 143–183.

19 Ing. T. Kynclm.

Výběr z literatury a nepublikovaných prací

BARTLOVÁ, Milena; BENEŠOVSKÁ, Klára: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*. *Umění*. 1997, roč. 45, č. 1, s. 103–107.

BENEŠOVSKÁ, Klára: Čechovice – kostel sv. Mikuláše a pokusy o jeho interpretaci. In *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*. Praha, Národní galerie, 1998, s. 160–169.

BRACHMANN, Christoph: *Um 1300, Vorparlerische Architektur im Elsaß, in Lothringen und Südwestdeutschland*. Affalterbach, Didymos, 2008.

ČECHURA, Martin: Raně středověké sídlo(?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (o Domažlicích), Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu. *Archaeologia historica*. 2012, roč. 37, č. 2, s. 529–538.

DITTRICH, Tomáš: Románské stavby z okruhu kladrubského kláštera. *Umění*. 1980, roč. 28, č. 2, s. 129–139.

FRIDRICH, Jan: K nejstarším dějinám Horšovského Týna do počátků husitské revoluce. In *Minulostí Západočeského kraje*. 20. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1984, s. 155–173.

HOJDA, Zdeněk; PEŠEK, Jiří: *Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji (na základě berního rejstříku z r. 1379)*. In *Historická geografie*. 18. Praha, Komise pro historickou geografii při Ústavu československých a světových dějin ČSAV, 1979, s. 103–157.

KAIGL, Jan: *Vesnické středověké kostely v horšovském arcijáhenství, K zaniklým chrámovým stavbám – Některé stavební typy, skupiny a soubory staveb – Exkurs do historismů v architektuře doby barokní*. Doktorská disertační práce. Praha, 2013. ČVUT, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Archivováno tamtéž.

KAIGL, Jan: Gotické portály členěné dvojicí výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi v bývalém horšovském arcijáhenství. In *Památky západních Čech*. 2. Plzeň, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2012, s. 7–29.

KAIGL, Jan: Kostel v Srbicích. In *Památky západních Čech*. 1. Plzeň, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2011, s. 9–21.

KAIGL, Jan: K vesnickým kostelům s kvadratickým chórem postaveným v horšovském arcijáhenství ve středověku. *Zprávy památkové péče*. 2011, roč. 71, č. 3, s. 180–192.

KAIGL, Jan: Úvod do studia zaniklých středověkých vesnických kostelů a vybraných kaplí v horšovském arcijáhenství. *Zprávy památkové péče*. 2010, roč. 70, č. 4, s. 253–259.

KAIGL, Jan: Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboří v dosahu vlivu kladrubského kláštera na přelomu 13. a 14. století. *Zprávy památkové péče*. 2009, roč. 69, č. 6, s. 419–428.

KAIGL, Jan: K architektuře a datování některých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve 14. století, Studie a poznámky z přímého průzkumu staveb s využitím dendrochronologie. *Zprávy památkové péče*. 2009, roč. 69, č. 3, s. 199–206, č. 4, s. 288–299.

- KAIGL, Jan: Románské drobnosti z Bukovce a Úboče. *Zprávy památkové péče*. 2007, roč. 67, č. 6, s. 460–469.
- KAIGL, Jan: O kostele v Horšově. *Zprávy památkové péče*. 2006, roč. 66, č. 4, s. 290–297.
- KAIGL, Jan: Středověká stavební etapa kostela v Tisové u Tachova. *Zprávy památkové péče*. 1993, roč. 53, č. 9, s. 352–354.
- KAIGL, Jan: Kostel sv. Mikuláše v Čechovicích. *Zprávy památkové péče*. 1993, roč. 53, č. 3, s. 89–100.
- LÍBAL, Dobroslav: Církevní architektura Plzeňska. In *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*. 1. díl. Praha, Národní galerie, 1995, s. 250–264, autorova hesla v katalogu tamtéž, s. 269–365.
- LÍBAL, Dobroslav: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha, Unicornis, 2001.
- MAUR, Eduard: Příměstí Chodové ve sporu se Švamberky (50.–70. léta 16. století). In *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica*. 3. Praha, Univerzita Karlova, 1967, s. 85–111.
- MENCL, Václav: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách. *Zprávy památkové péče*. 1958, roč. 18, č. 5–6, s. 133–146.
- MENCL, Václav: Podunajská reforma gotické katedrály. *Umění*. 1969, roč. 17, č. 4, s. 301–331.
- NOVÁČEK, Karel et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*. Plzeň, Fakulta filozofická Západočeské univerzity/Scriptorium, 2010.
- SCHMIDT, Gerhard; LISKAR, Elisabeth (eds.): *Europäische Kunst um 1300*. Wien/Köln/Graz, H. Böhlau, 1986.
- ZÁRUBA, František: Příspěvek ke vztahu kaple Všech svatých na Pražském hradě a Saintes Chapelles ve Francii. In *Castellologica Bohemica*. 14. Plzeň, Filozofická fakulta Západočeské univerzity, 2014, s. 85–108.

Summary

From the research into buildings and architecture of rural churches in the Horšov archdeaconry in the Middle Ages

Keywords: western Bohemia — Horšov archdeaconry — Romanesque and Gothic periods — construction, remodelling and architecture of rural churches — typological and workshop groups and ensembles of buildings — Gothic portals — church at Čechovice — Kladruba Monastery

The article predominantly deals with the construction and architectural appearance of medieval rural churches on the territory of the former Horšov archdeaconry in the Pilsen region. In addition to taking into consideration not only formal, chronological, operational and spatial implications, it also perceives social relations in the past. The crucial feature of the working method was the comprehensive approach to the field surveys. In the surveyed area, Romanesque and Early Gothic brick shrines are less known than in other parts of Bohemia where medieval settlements were already developed earlier. As far as three of the shrines are concerned, namely, Horšov, Bukovec and Srbice, a higher degree of in-depth knowledge has been reached, which is significant for the history of buildings and architecture on the background of the lifestyle embraced by the social elites in Bohemia in the last third of the 12th century and in the 13th century. The first comprehensive processing of data on longitudinal structures of medieval churches with quadrangle choirs on the territory along the Nuremberg Road between Kladruba and Přímda or Tachov (Přímda, Racov around 1310 and Dubec; Tisová, Pořejov) gave rise to the hypothesis suggesting that the choice of a shrine's construction type was influenced from Bavaria or Franconia on the background of colonisation activities pursued by the people originated in Bohemia or by the Germans. By differentiating several features of a church building and its architecture, the existence of a formerly unknown group of construction workers related to the Kladruba Monastery's circle around 1300 (Staré Sedlo, Semněvice, Prostiboř, and probably even Racov) has been determined. Another manifestation of architectural creation that found its place in the Horšov archdeaconry in the first half of the 14th century, probably again thanks to the influence wielded by the Benedictine monastery at Kladruba, is the type of Gothic portal with bevelled jambs, usually divided by two vertical parallel flutes and a rectangular cut between them (Racov, Meclov, probably even Blížejov, Miřkov and Křakov; the Saints' church in Domažlice). Within the historic ensemble of rural medieval parish churches in the former Horšov archdeaconry, erected or remodelled church buildings dating back to

the mid-14th century or to the third quarter of the 14th century are numerically prevalent. In terms of construction technique and, especially, architectural creation, they form a distinctive ensemble, but it is not a homogeneous group of structures. They are interlinked by a high degree of refinement accomplished on the architectural components with related forms. Such fineness reflects the efforts of social elites in those times to achieve a more enhanced representative status. Supportive in this sense seem to have been the relations between the supposed building proprietors and the ruler's court, as well as the ways of self-promotion by means of architecture and visual arts in Prague under Charles IV. Verified and newly discerned similarities related to the presbytery's ground-plan or spatial conception and dimensions (Horšov, Hora Svatého Václava, Bukovec), the architectural morphology (in particular, Bukovec and Třebnice, as far as window traceries are concerned; the main entrance portal of the same type with a smooth tympanum positioned in the Gothic lintel and carried on the sides by quadrantal/convex corbels at Horšov, Újezd Svatého Kříže, Bukovec and Stanětice etc.), and furthermore, the masonry (the pointed arch ring in the gable's masonry above the triumphal arch at Horšov, Třebnice and Újezd Svatého Kříže), bear testimony to the relationship among the structures of rural shrines, with some of them originated approximately at the same time around the mid-14th century and in the second half of the 14th century and with only small distances separating one from another. That relationship was considerably closer than had they merely been assigned to the same architectural trend with the identical degree of the style's evolution. The most probable hypothesis suggests several groups of construction workers, partially employed alongside at the same time and interlinked by more skilful stonemasons and bricklayers, occasionally executing unaided tasks, as well as by more than one master-builder. As far as the Pilsen region is concerned, the abundance of High Gothic portals with a smooth tympanum, carried on the sides by quadrantal (convex) corbels, seems to be one of the historic architecture's phenomena. Quite an exceptional Gothic monument is the church at Čechovice. It was built as a manorial tribune chapel probably around 1364, distantly resembling French palace chapels of the *Sainte-Chapelle* type because of its ground-plan and spatial layout. The role in intermediating the architectural and artistic features was played by southern Germany, with the group of workers building the church at Čechovice having most probably arrived at Čechovice from the mason's lodge associated with the cathedral of Regensburg.

(Translated by Karel Matásek)